

symbolemes with biblical toponymic component is also analysed. The process of phraseological transformation of phrases with toponym Egypt caused by the presence of a certain symbolic significance and marked with special background characteristics is illustrated in the article. The symbolic use of the toponym is due to the metaphorization. The meaning of biblical symbolemes involving extralingual background knowledge is interpreted by the author in order to determine the symbolic elements of images that enables their explanation and explication. The connotation of these biblicism is due to the influence of extra-linguistic factors, such as associative links with the real situation and events. The denotate of biblical onym is the basis of emotive and modal connotation and therefore the biblical toponym is inherent to affective mean. The conditions of the functioning of symbolemes in Ukrainian literary language are also described.

Key words: phraseological unit, biblical toponym, inner form of phraseologism, prototype (figurative pattern), connotation, symboleme.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. Г. Тараненко (Луганськ)

УДК 811.112.2'25(075)

**ВИКОРИСТАННЯ СЕМНОГО АНАЛІЗУ
ЯК ЗАСОБУ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
ДІЙНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ**

На сучасному етапі розвитку лінгвістики органічно поєднано розв'язання двох важливих питань. З одного боку – дослідження різних за структурою мов та виявлення їхніх особливостей, з іншого – пошук мовних універсалій на всіх рівнях мови. Це є особливо актуальним у зв'язку з поширенням ролі перекладу в сучасному соціумі. Глобалізація та поширення міжкультурних зв'язків диктує свої умови, тому якнайточніший та коректний переклад постає особливо важливим у будь-якій сфері діяльності людини. Для того щоб виконати таке завдання, необхідно перш за все визначитися із структурою лексичного значення слова, бо саме від цього залежить, як саме можна зробити коректний переклад. Звернімо увагу на той факт, що в мовознавстві визначено кілька підходів у структуралізації значення. Це пов'язано з таким напрямом сучасної лінгвістики, як когнітивна лінгвістика, яку О. Селіванова визначає як „галузь мовознавства, що вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації та категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду”

[Селіванова 2006: 213]. Учені-концептологи вважають, що дослідження концепту певною мірою допоможе відтворити структуровану картину світу, а пізнання концепту реалізується в процесі аналізу відповідних моделей світу.

Концепт – це культурний смисл, який завжди є національно специфічним та культурно маркованим. Це особливо помітно при вивченні етноконцептів. Цієї думки дотримуються такі вчені, як С. Воркачов, В. Красних, Дж. Лакофф, В. Маслова, Ю. Степанов та ін.

Актуальність нашої розвідки зумовлено недостатністю використання результатів концептуального аналізу у сфері перекладознавства. Виходячи з цього, ставимо за мету здійснити концептуальний аналіз, порівнявши денотативні та конотативні семи концепту „мудрість” у французькій та українській лінгвокультурах з огляду на необхідність урахування виділених національно специфічних відмінностей у процесі перекладу.

У сучасній лінгвістиці активно розробляють проблему мовної моделі світу, або концептосфери, в аспекті відображення „людського чинника”. Особливу увагу при цьому приділяють взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних явищ. Дослідження дії „людського чинника” пов’язане в виявленні впливу на мову культури, традицій, вірувань народу. Ці знання необхідні перекладачеві, щоб якомога точніше відтворити мовні реалії. Особливо це стосується перекладу художнього тексту.

Вивчення національної мовної моделі світу допомагає виявити особливості сприйняття дійсності певним етносом, тобто специфіку концептуальної картини світу, характерної для етносу, а також специфіку лексичної системи мови, що допоможе в перекладі культурних реалій.

Різні аспекти окресленої проблеми було проаналізовано в роботах Т.Булигіної, В. Кононенка, О. Кубрякової, Л. Пелепейченко, Ж. Соколовської та інших науковців.

Ю. Степанов виділяє методика концептуального аналізу, де враховано етимологічний, лексикографічний (аналіз статей тлумачних словників) та авторські компоненти. Під авторськими компонентами мається на увазі виявлення концепту в спадщині видатних письменників. Їхню творчість дослідник вважає плідним середовищем розвитку концепту [Селіванова 2006: 213]. Багато дослідників трактують концептуальний аналіз як продовження семантичного. Принагідно Й. Стернін та З. Попова визнають доречним „опис концепту традиційними методами семного аналізу” [Стернін 2001: 3]. Спираючись на аналіз словникових статей тлумачних лексикографічних джерел які дають змогу відтворити повсякденно-побутову вербалізовану модель світу, зокрема, структуру концепту „мудрість”, в останньому виділяємо семми ‘розум’, ‘досвід’, ‘хитрість’, ‘вишуканість’ (‘складність’). Синонімічні варіанти дають можливість здійснити розподіл семем у структурі концепту „мудрість”. Так, констатуємо, що лексеми *розумний*,

досвідчений, хитрий, майстерний – це семемні складники названого вище концепту. Це узгоджено з відомостями тлумачних лексикографічних джерел. Перейдемо до аналізу семної структури семемі ‘розум’ у складі концепту „мудрість”. Вона найпоширеніша серед усіх інших семем, що складають „мудрість”. Водночас вона й найбільш об’ємна щодо значення: „мудрий – який має великий розум, досвід і розуміння дійсності, володіє вмінням на їх підставі робити висновки й приймати правильні рішення” [ВТСУМ 2001: 234]; „наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід, розумний, досвідчений; який ґрунтується на глибокому розумінні чогось, на великому досвіді” [СУМ 1973: 819]. Це твердження проілюстровано прикладами з художньої літератури: „*Конфуцій, світовий мудрак, У нас заблискав серед двору*” (Граб.), „*Мудрець же фізику провадив*”, „*Правдивий воїн не дримає, без просипу же і не п’є, мудрує, дума, розглядає, Такий і ворогів поб’є*” [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819].

Семема ‘розум’ посідає першу позицію в словникових статтях в усіх проаналізованих джерелах. Це дозволяє зробити висновок про її важливе місце в семемній структурі концепту „мудрість”.

Яскраво виражений конотативний компонент виявлено в семемі ‘хитрість’. У лексикографічних джерелах цю одиницю супроводжено позначкою „ірон”, що дає підстави констатувати наявність емоції. У словниковій статті „хитрість” посідає третю позицію: „мудрий – те саме, що і *хитрий*” [СУМ 1973: 819]. Проілюстровано це такими прикладами: „*І на Січі мудрий німець картопельку садить, а ви її купуєте, їсте на здоров’я Та славите Запоріжжя*” (Шевч.), „...людей питає, свій розум май, Як не мудруй – а вмерти треба” (Г.-Арт.), „*Яка ти мудра! Іди на дно. Доволі тут базікати*” (Л. Укр.), „*О, мудрощі поганські. Які ж глибокі! Наче брід у посуху!*” (Л. Укр.) [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819].

Мається на увазі, що для пересічної людини мудрість – це життєвий досвід, вміння виходити з важких життєвих ситуацій.

А тому до хитрості як до якості особистості ставлення подвійне: з одного боку – задрість до того, хто може повернути все собі на користь (у цьому й полягає так звана „життєва мудрість”), з іншого – осуд людини, що живе неправдою за рахунок інших. Український народ завжди відзначався почуттям гумору, тому позначка „ірон.” характеризує неоднозначне ставлення до хитрості у свідомості звичайної людини.

У складі семемі ‘хитрість’ виділяємо архісему ‘хитрість як нечесний спосіб життя’. До денотативних маргінальних сем відносимо *лукавство, хитрощі, розум*. Конотативних маргінальних сем виявилось значно більше: *хитрун, хитрюга, лукавець, крутій, крутько, викрутень, шельма, крутихвіст, лис, лисиця, мудрагель, хитрик, пролаза, хитромудрий, хитромудрощі, підступний, вигадливий, мудрований, складний, мудрування, мудрити, крутість, фокуси, комбінувати,*

крутити хвостом [СУМ 1973: 529 – 530]. Відзначаємо, що майже всі вони мають стійке негативне забарвлення. Такими маргінальними конотативними, що виражають негативну емоцію, постають: *мудрагель, хитромудрий, хитромудрощі, мудрований, мудрування, мудрити*.

Зважмо, що в складі семема 'хитрість' мудрість як якість особистості набуває чіткої емоційної негативної забарвленості.

Перейдемо до наступної семема в складі концепту „мудрість”. Це семема 'досвід'. Тлумачні словники пропонують таку дефініцію: „*мудрий – досвідчений, який має значний життєвий досвід*” [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819]. Це проілюстровано такими прикладами: „*Мудрим ніхто не вродився*” (Номис.), „*Я поглянув удруге в її сиві мудрі очі, щоб згадати у них план, а разом щоб і збагнути й настрої її душі*” (Коб.), „*Щоб хто-небудь мені сказав, хоч слово мудре*” (Шевч.), „*Мудреці людей навчали, щоб життя цвіло, як спів*” (Рильськ.), „*Мудрий дід мовляв мені колись: що вік учись, стережись*” (Гл.) [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819]. Наведені приклади свідчать, що мудра людина, насамперед, має значний життєвий досвід. Мудрість також тісно пов'язана з віком (старші люди мудріші, бо в них багатий життєвий досвід).

Отже, для семема 'досвід' сема '*життєва мудрість*' виявилася денотативною маргінальною. Конотативні маргінальні семи розподілено так: *школа, мудрощі, бувалий, спокушений*. Отже, маємо конотативно забарвлену маргінальну сему *мудрощі*. Конотативні семи в більшості випадків забарвлені позитивно.

Останнє місце посідає семема 'складність, вишуканість': „*мудрий – нелегкий, складний для виконання, для здійснення, вишуканий*” [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819]. Архісема – „складність для виконання”. Денотативні маргінальні семи: *добірний, витончений, елегантний, фешенебельний, шикарний* [СУМ 1973: 529 – 530]. Вони не містять одиниць із семним компонентом „мудрість”. По-іншому розподілено конотативні диференційні семи: *тонкий, орнаментальний, салонний, мудрований* (розм.) [СУМ 1973: 529 – 530]. Відзначаємо, що конотативною маргінальною виявилася сема '*мудрований*' зі стійким емоційним компонентом – позначка розм. Конотацію в цьому випадку визначає контекст. Підсумовуючи, констатуємо, що семний аналіз структури концепту „мудрість” дав можливість виявити значну кількість конотативних сем у складі семем 'розум', 'хитрість', 'досвід' та 'вишуканість'. Звертаючись до розподілу сем у структурі концепту „мудрість” у французькій лінгвокультурі, треба звернути увагу на його специфічність та зовсім інші семи, які формують сприйняття цієї якості в носіїв французької культури. Під мудрістю (*sagesse*) більшість укладачів тлумачних джерел розуміють „*modération et prudence dans le comportement, obéissance et tranquillité – calme, docilité, art de vivre et bonheur suprême du sage*” (букв: „стриманість та скромність у поведінці, покірність і спокій, щастя бути мудрим”) [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. За свідченнями словників синонімів, мудрість – це *sage*

(мудрий), *un sage* (мудрець), *sagement* (мудро), *s' assagir* (мудрішати), *philosophe* (філософ), *sensé*, (розсудливий), *prudent* (обережний), *docile* (покірний), *chaste* (цнотливий) [Robert 1999: 919]. Усі ці лексеми денотативно марковані. Це дає змогу виділити в структурі концепту „мудрість” такі семеми: ‘*bon sens*’ (розсудливість), ‘*docilité*’ (покірність), ‘*virginité*’ (цнотливість).

Семема ‘*bon sens*’ (‘розсудливість’) є однією з найпоширеніших. Архісемою виявляється „розсудливість як ознака мудрості”. У названій семемі такі маргінальні денотативні семи: ‘*avisé*’ (обережний), ‘*judicieux*’ (справедливий), ‘*sensé*’ (розсудливий), ‘*prudent*’ (обережний), ‘*raisonnable*’ (здоровий глузд), ‘*decent*’ (чемний), ‘*équilibré*’ (урівноважений), ‘*sage*’ (мудрий), ‘*rationnel*’ (раціональний) [Robert 1999: 919].

Вагомість названої семемі в структурі концепту у французькій мові підтверджено свідченнями французьких тлумачних словників: „*C’ets un sage conseiller. Il a agi en homme sage – avisé*” (букв.: „він прекрасний порадник, він діє як людина розумна й далекоглядна”), *Ne précipitons pas les choses, il est plus sage d’attendre. J’ai suivi vos conseils de sagesse* (букв.: „не треба прискорювати події, краще зачекати”), *Mon grand-père est la VOIX DE LA SAGESSE, il donne de bons conseils, des conseils raisonnables* (букв.: „мій дідусь дуже мудра людина, він дає добрі та розсудливі поради”), *Vous avez été sage de ne pas vous aventurer dans cette affaire* (букв.: „ви були досить розумні, щоб не ризикувати в цій справі”) [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919].

Наведені приклади свідчать, що розсудливість, далекоглядність, тверезий погляд на життя – невід’ємні риси характеру французів: бути мудрим – це означає бути насамперед розсудливим. Саме тому ця семема містить значну кількість денотативних сем.

Наступна семема в складі концепту „мудрість” – ‘*docilité*’, (‘покірність’). Її визначено в тлумачних словниках так: „*modeste, mesuré*” (стриманий, невибагливий, з почуттям міри), „*se dit de ce qui est considérée comme conforme aux règles de la raison et la morale, qui évite les excès*” (букв.: „той, хто уникає перебільшень, підпорядковується правилам”) [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. Проілюструємо це твердження прикладами: „*Elle est des goûts sages. Vêtue d’une petite robe sage, classic et non provocante*” (букв.: „її смак був дуже скромним, вона була вдягнена в класичну непровокуючу сукню”); „*Mon fils est un enfant sage – gentil, obeissant*” (букв.: „мій син дуже ввічлива та слухняна дитина”); „*Au revoir et soyez bien sages, les enfants*” (букв.: „до побачення, діти, будьте слухняними”); „*Le chien a été très sage*” (букв.: „собака був дуже спокійним”); „*Les années assagissent les passions et le goût de la révolt*” (букв.: „роки заспокоїли пристрасті та потяг до бунту”); „*Les enfants ont été d’une sagesse exemplaire, ils ont été très sages*” (букв.: „діти були зразком спокою”) [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. Архісемою виявляється ‘покірність як основа правильної поведінки’.

Денотативні маргінальні семи доволі численні: ‘*docile*’ (покірний), ‘*obeissant*’ (покірний), ‘*tranquille*’ (спокійний), ‘*modestie*’, ‘*calme*’ (спокійний), ‘*tranquillement*’ (спокійно), ‘*calmement*’ (спокійний). До конотативних маргінальних сем відносимо: ‘*doux*’ (ніжний), ‘*gentil*’ (люб’язний), ‘*gentiment*’ (люб’язно). Конотація в наведених одиницях позитивна, схвальна.

Семема ‘*virginité*’ (‘цнотливість’) мало поширена, наприклад: ‘*chaste en amour virgine*’ (букв.: ‘чистий духом у платонічній любові’); ‘*Elle était sage après de mariage*’ (букв.: ‘вона була незайманою до заміжжя’) [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. Архісема – ‘цнотливість як ознака обачної поведінки’. Денотативні маргінальні семи представлено так: ‘*chaste*’ (невинний), ‘*sage*’ (невинний), ‘*vertueux*’ (цнотливий), ‘*vierge*’ (незайманий). Єдина конотативна маргінальна сема – *pur* (чистий). Емоційне забарвлення позитивне.

Отже, ми проаналізували структуру названого концепту у вигляді семем: ‘*bon sens*’ (розсудливість), ‘*docilité*’ (покірність), ‘*virginité*’ (цнотливість). Усе зазначене дає підстави зробити висновок, що мудрість у сприйнятті пересічного українця та француза – це зовсім не одне й те саме. Якщо для українця ця якість схарактеризована перш за все розумом, досвідом і хитрістю, то для француза це здоровий глузд, скромність і цнотливість. Тому перекладачеві художнього твору особливо важливо враховувати семні компоненти в структурі значення слова.

Література

ВТСУМ 2001 – Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.; **Селіванова 2006** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінол. енцикл. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.; **Степанов 2001** – Степанов Ю. С. Константы: слов. рус. культуры / Ю. С. Степанов. – изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Акад. проект, 2001. – 990 с.; **Стернин 2001** – Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: науч. изд. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – С. 58 – 65; **СУМ 1973** – Словник української мови: в 11 т. – Т. 4 / ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с.; **Larousse 2002** – Lexis Larousse de la langue française. – Paris: Larousse, 2002. – 2109 p.; **Robert 1999** – Le Robert et Clé international. Dictionnaire du français / Sous la direction de Josette Rey-Debove. – Canada: Le Robert et Clé, 1999. – 1232 p.

Тараненко О. Г. Використання семного аналізу як засобу відтворення концептуалізації дійсності при перекладі

Статтю присвячено аналізу особливостей семної структури значення лексеми *мудрість* в українській та французькій

лінгвокультурах. Аналіз здійснено на матеріалі авторитетних автентичних українських і французьких лексикографічних джерел. За основу було взято методика семного аналізу названого концепту в контексті когнітивної наукової парадигми. Для коректного перекладу необхідно враховувати виявлені специфічні складники концепту „мудрість” в українській та французькій лінгвокультурах. Здійснене дослідження дає підстави зробити висновок, що мудрість у сприйнятті пересічного українця та француза – це зовсім не одне й те саме. Якщо для українця ця якість схарактеризована перш за все розумом, досвідом і хитрістю, то для француза це здоровий глузд, скромність і цнотливість. Тому перекладачеві художнього твору особливо важливо враховувати семні компоненти в структурі значення слова. Концепт „мудрість” що є концептом-універсалією, усе-таки має етноспецифічні риси, що відрізняються в аналізованих мовах.

Ключові слова: лексичне значення, семна структура, переклад, лінгвокультура, концепт конотація, когнітивна лінгвістика

Taranenko O. G. Семный анализ как способ отражения концептуализации действительности в процессе перевода

Статья посвящена анализу особенностей семной структуры значения лексемы *мудрость* в украинской и французской лингвокультурах. Анализ осуществлен на материале авторитетных украинских и французских лексикографических источников. За основу была взята методика семного анализа вышеназванного концепта в контексте когнитивной научной парадигмы. Проведенное исследование дает основания сделать вывод, что мудрость в понимании обычного носителя украинской либо французской ментальности не является одним и тем же. Если для украинца это качество прежде всего характеризуется такими составляющими, как ум, опыт и хитрость, то для француза это здравый смысл, скромность и целомудрие. Поэтому именно для переводчика художественного текста особенно важным представляется тщательный анализ семных компонентов в структуре значения слова. Для корректного перевода необходимо учитывать выявленные специфические компоненты концепта „мудрость” в украинской и французской лингвокультурах. В концепте „мудрость” представлены этноспецифические элементы, отличающиеся в вышеназванных языках.

Ключевые слова: эмотивная сема, концепт, коннотация, когнитивная лингвистика, лексическое значение, семная структура.

Taranenko O. G. Seme Analysis Usage for worldview description in the process of translation

The above article is dedicated to the problem of lexeme *wisdom* seme analysis in Ukrainian and French linguistic cultures and its translation peculiarities. The seme analysis is held on the base of authentic Ukrainian and French explanatory dictionaries that are composed by authoritative linguists.

The methods of this analysis are based on the context of cognitive linguistic paradigm. The cognitive linguistic paradigm is the leading domain of linguistic nowadays that deals with the phenomenon of concept. Due to the same analysis the following elements are found and considered. For Ukrainian concept “wisdom” linguistic representation are highlighted such semes as ‘intellect’, ‘cunning’, ‘experience’ and ‘ambiguity’. For French culture there are such semes: ‘common sense’, ‘docility’, ‘modesty’ and ‘innocence’. For correct translation from Ukrainian into French and from French into Ukrainian is vital to take into consideration the specific elements of concept „wisdom” represented in Ukrainian and French worldview. As the result of the following analysis we can determine that the concept „wisdom” differs much in the worldview of the ordinary Ukrainian and French. For the representative of Ukrainian mentality wisdom is associated with intellect, experience and cunning. As for representative of French mentality the above concept is characterized by common sense, modesty and virginity. These are the ethnic peculiar components in both languages that drastically differ from one another. It means that for correct interpretation of the shades of meaning it is important to consider difference in perception of concept “wisdom” in the above linguistic cultures.

Key words: lexical meaning, semantic structure, translation, linguoculture, concept, emotive seme, cognitive linguistics.

*Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.*

Г. М. Шипицына (Белгород, Россия)

УДК 81’373.6

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Социальные проблемы народов современных восточнославянских государств России и Украины во многом общие в связи с общностью предшествующего длительного периода проживания и взаимодействия русского и украинского населения. Безусловно, важно и то, что русский и украинский языки исходят из единого праязыкового источника – древнерусского языка, некогда функционировавшего на территории Киевской Руси. Эти факторы обусловили некоторые общие черты в ментальности двух родственных народов и в том числе сформировали общую прагматику в отношении к некоторым социальным порокам.

В данной статье мы рассмотрим особенности отражения в генетической памяти русского народа его отношения к вопросам